

Anita Belcheva, «Εισαγωγή»
(για το έργο *Βαρλαάμ και Ιωάσαφ*)

Το αγιολογικό μυθιστόρημα *Βαρλαάμ και Ιωάσαφ* αποτελεί μετάπλαση της ινδικής μυθιστορηματικής βιογραφίας του Βούδα και πραγματεύεται την εμφάνιση του χριστιανισμού στην ινδική ημι-ήπειρο (Κεχαγιόγλου 1999, 290). Υπήρξε ιδιαίτερα αγαπητό, όπως μπορούμε να κρίνουμε από τον μεγάλο αριθμό χειρογράφων στα οποία παραδίδεται –140 καταγεγραμμένα, αλλά συνολικά μάλλον πάνω από 150– και από τις εφτά γνωστές, μέχρι σήμερα, παραλλαγές του (Βασιλείου 2004, 12). Το ελληνικό κείμενο σε όλες τις εκδοχές του εικάζεται πως δεν προήλθε απευθείας από την ινδική πηγή, αλλά από κάποια αραβική μετάφρασή της. Έτσι εξηγείται και η προέλευση του ονόματος Ιωάσαφ, το οποίο στις αραβικές πηγές είναι Budasaf και βρίσκεται πολύ πιο κοντά στο ελληνικό Ιωάσαφ από το Bodhisattva που εμφανίζεται στους ινδικούς μύθους (Beck 2007, 80). Υπάρχουν, βέβαια, πολύ πιο θεμελιώδεις ομοιότητες, όπως είναι ο ψυχικός πόνος, η ανθρώπινη δυστυχία, ο πειρασμός, ο ασκητισμός κ.ά. Ο μύθος φαίνεται πως γνώρισε μεγάλη διάδοση όχι μόνο στον ελληνικό χώρο. Μεταφράστηκε στα εβραϊκά και στα ισπανικά, τον 11ο αιώνα κυκλοφόρησε στα παλαιά σλαβονικά και λίγο αργότερα δημοσιεύτηκε στα σερβικά, ρωσικά και λευκορωσικά, όπως επίσης στα αρμενικά, αιθιοπικά, λατινικά, παλαιογαλλικά, αγγλικά, προβηγκιανά, γερμανικά και νορβηγικά. Εξάλλου, μεγάλη επίδραση φαίνεται πως άσκησε στην εικονογράφηση χειρογράφων και στη γλυπτική.

Στον 10ο αιώνα χρονολογείται η αραβική μετάφραση του έργου που κυκλοφόρησε σε τρεις παραλλαγές, από τις οποίες μεγαλύτερη απήχηση είχε η *Kitab Bilawar wa-Yudasaf*. Δυστυχώς τα στοιχεία της αρχαιότερης παραλλαγής δεν επαρκούν για να αποδείξουν ποτέ ακριβώς και από ποιον έγινε η ελληνική μετάφραση. Υπάρχει μια επιστημονική πρόταση, σύμφωνα με την οποία ο μύθος πέρασε στην ελληνική γλώσσα διαμέσου των μανιχαίων, των υποστηρικτών της διδασκαλίας του Μάνη (216-274 μ.Χ.), η οποία πρέσβευε πως οτιδήποτε έχει σχέση με την ύλη είναι κακό, ενώ ό,τι σχετίζεται με το πνεύμα είναι εκ των πραγμάτων καλό. Μια άλλη πρόταση υποστηρίζει πως η πρώτη ελληνική διασκευή πρέπει να έγινε από κάποιον που δεν είχε επαφή με το πρωτότυπο, αλλά άντλησε τα στοιχεία της ιστορίας από

πρόσωπο που μετέφερε τον μύθο από την Αιθιοπία στην Ιερουσαλήμ. Ωστόσο, στα περισσότερα χειρόγραφα που διασώζουν το ελληνικό κείμενο, ως συγγραφέας αναφέρεται κάποιος μοναχός ονόματι Ιωάννης από τη μονή του Αγίου Σάββα στην Ιερουσαλήμ, ο οποίος, με βάση τόσο το γλωσσικό επίπεδο όσο και τη γνώση του τυπικού της ορθόδοξης Εκκλησίας, ταυτίστηκε με τον γνωστό θεολόγο και ποιητή του 8ου αιώνα, τον [Ιωάννη Δαμασκινό](#). Αν η ταύτιση ευσταθεί, η δημιουργία της ελληνικής διασκευής θα πρέπει να έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια του 8ου αιώνα μ.Χ. Με βάση τον τίτλο στο χειρόγραφο Paris. gr. 1771 του 15ου αιώνα, έχει υποστηριχθεί, επίσης, πως η ελληνική διασκευή έγινε τον 10ο αιώνα μέσω μιας γεωργιανής μετάφρασης από κάποιον Γεωργιανό Ευθύμιο, ο πατέρας του οποίου υπήρξε ιδρυτής της μονής Ιβήρων του Αγίου Όρους. Αλλά τα πράγματα σχετικά με την ταυτότητα του συγγραφέα περιπλέκονται ακόμα περισσότερο, καθώς όλες οι λατινικές διασκευές του 12ου αιώνα αναφέρουν ως συγγραφέα τον Ιωάννη Δαμασκινό. Το έργο, όπως ήταν φυσικό, αγαπήθηκε πολύ από τους κληρικούς του Αγίου Όρους και ιδιαίτερα από τους μοναχούς της μονής Ιβήρων. Ο συσχετισμός, πάντως, αυτής της μονής με το όνομα του Ευθυμίου και τη διασκευή του έργου από τον ίδιο δύσκολα μπορούν να δικαιολογήσουν την αναφορά στη σαββαΐτικη δημιουργία της διασκευής στα είκοσι παλαιότερα χειρόγραφα του 11ου αιώνα (Beck 2007, 80-82).

Έξι είναι οι γνωστές ως σήμερα παραλλαγές του μυθιστορήματος *Βαρλαάμ και Ιωάσαφ* σε δημώδη γλώσσα (Κεχαγιόγλου 1999, 293-296):

1) Η πρώτη παραλλαγή παραδίδεται στον κώδικα υπ' αριθμόν 538 (6045) της μονής Παντελεήμονος, χρονολογείται πιθανότατα στο πρώτο μισό του 16ου αιώνα και θεωρείται από τους μελετητές ως μια από τις πρώτες απόπειρες δημιουργίας πεζογραφίας σε δημώδη γλώσσα. Όλα δείχνουν ότι ανήκει σε μια γενικότερη τάση της εποχής για παράφραση έργων με ανατολίτικη προέλευση, όπως ο [Σιντίπας](#) και ο [Στεφανίτης και Ιχνηλάτης](#).

2) Η δεύτερη παραλλαγή διασώζεται, ανέκδοτη ακόμα, στο εικονογραφημένο χειρόγραφο υπ' αριθμόν 11 της Βιβλιοθήκης της Βουλής το οποίο χρονολογείται στον 16ο-17ο αιώνα. Η γλώσσα, σε σύγκριση με εκείνη της πρώτης, παρουσιάζει περισσότερα δημώδη στοιχεία.

3) Μια άλλη παραλλαγή, γνωστή ως διασκευή του Νικηφόρου Βενετζά, παραδίδεται στον αυτόγραφο κώδικα 2 της σειράς *Canonici Graeci*. Χρονολογείται στα 1632 και αποτελεί μεταφορά του μυθιστορήματος στο κρητικό ιδίωμα (Μητσάκης 2007, 254).

4) Η διασκευή του πολυγραφότατου μοναχού Αγάπιου Λάνδου παραδίδεται στο χειρόγραφο 25 του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζης και πρέπει να γράφτηκε τον 17ο αιώνα. Η γλώσσα είναι λογιότερη από εκείνη του Βενετζά. Το κείμενο σώζεται και σε έντυπο του 1641, στο οποίο παρουσιάζεται ως συνεπτυγμένη διασκευή του μυθιστορήματος, ενσωματωμένη στον δημοφιλή *Παράδεισον* του συγγραφέα, σε όλες τις ανατυπώσεις του ως και τον 19ο αιώνα.

5) Η παραλλαγή του Πέτρου Κασιμάτη είναι η νεότερη γνωστή και χρονολογείται ανάμεσα στα τέλη του 17ου και τις αρχές του 18ου αιώνα. Το κείμενο αποτελεί μετάφραση από λατινικό πρότυπο.

6) Τέλος, η παραλλαγή από την οποία αντλήθηκαν τα αποσπάσματα εδώ παραδίδεται στον κώδικα υπ' αριθμόν I 104 (1188) της μονής Μεγίστης Λαύρας του Αγίου Όρους. Το χειρόγραφο θα πρέπει να γράφτηκε στα τέλη του 16ου ή στις αρχές του 17ου αιώνα και εκδόθηκε από τον Πάνο Βασιλείου το 2004. Έχει αποδειχθεί ότι το κείμενο αυτής της παραλλαγής διαφοροποιείται σε βασικά σημεία, όχι μόνο από τη λόγια αλλά και από τις δημόδιες παραλλαγές του Βενετζά και του Κασιμάτη, ενώ ταυτίζεται με το κείμενο του άμεσου ιταλικού προτύπου της, που φέρει τον τίτλο *La Vita del Beato Josaphat convertito per Barlaam*. Ο αριθμός και η έκταση των θεματικών ενοτήτων συμπίπτει απόλυτα, τα ονόματα των ηρώων είναι ίδια, ενώ η μετάφραση ακολουθεί πιστά το ιταλικό πρότυπο.

Η υπόθεση της παραλλαγής του κώδικα της μονής Μεγίστης Λαύρας έχει ως εξής: Μετά από πολλά χρόνια ατεκνίας, ο ειδωλολάτρης βασιλιάς Αβενήρ της Ινδίας αποκτά έναν γιο και του δίνει το όνομα Ιωάσαφ. Μια μέρα συγκαλεί τους αστρολόγους που προφήτεψαν πως ο γιος του θα εγκαταλείψει την ειδωλολατρία και θα ασπασθεί τον χριστιανισμό. Ενώ ο μοναχισμός εξαπλώνεται όλο και περισσότερο, ο βασιλιάς αποφασίζει να χτίσει ξεχωριστό παλάτι, προκειμένου να "προστατέψει" και να μεγαλώσει τον γιο του εκεί. Απομακρύνει οτιδήποτε έχει σχέση με την αθλιότητα της ζωής, φροντίζει να μην του λείπει τίποτα και απαγορεύει αυστηρά στους ανθρώπους που τον πλησιάζουν να του αναφέρουν οτιδήποτε

σχετικά με τον Χριστιανισμό. Σε κάποια έξοδο, ωστόσο, ο Ιωάσαφ συναντά έναν τυφλό, έναν λεπρό και έναν γέροντα και έκτοτε προβληματίζεται πάνω στην ανθρώπινη δυστυχία: η ευημερία στο παλάτι μετατρέπεται γρήγορα σε δυστυχία και περισυλλογή. Στο μεταξύ, ο Θεός στέλνει έναν άγγελο στον ασκητή Βαρλαάμ, ο οποίος, αφού του παρουσιάζει τη ζωή του Ιωάσαφ, τον παροτρύνει να μεταμφιεστεί σε έμπορο και να πάει στο παλάτι με την πρόφαση ότι έρχεται για να πουλήσει έναν πολύτιμο λίθο. Κατά τη διάρκεια αυτής της πρώτης επαφής, ο Βαρλαάμ μνεί τον πρίγκιπα στο χριστιανικό δόγμα. Ο βασιλιάς Αβενήρ σύντομα μαθαίνει τα γεγονότα και με διάφορους τρόπους προσπαθεί μάταια να πείσει τον γιο του να επιστρέψει στην ειδωλολατρία. Στη συνέχεια, ο Ιωάσαφ στέφεται βασιλιάς και ανακηρύσσει τον Χριστιανισμό ως θρησκεία στο βασίλειό του, αρχίζοντας να βοηθά τους φτωχούς και αδύναμους. Σε λίγο καιρό ο βασιλιάς Αβενήρ, αφού διαπιστώσει πως ο γιος του έχει μεγάλη επιτυχία στον τρόπο διακυβέρνησης, ασπάζεται τον Χριστιανισμό και γίνεται μοναχός. Μετά από λίγα χρόνια, όμως, πεθαίνει και ο Ιωάσαφ παραχωρεί το βασίλειο, αναζητώντας τον δάσκαλό του στην έρημο, όπου και πεθαίνει όντας ασκητής.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Βασιλείου 2004

Παναγιώτης Βασιλείου (επιμ.), *Βαρλαάμ και Ιωάσαφ. Η παραλλαγή του κώδικα I 104 της μονής Μεγίστης Λαύρας. Συμβολή στη μελέτη των δημοδών παραλλαγών του μυθιστορήματος*, ΑΠΘ, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Θεσσαλονίκη 2004.

Beck 2007

Hans-Georg Beck, *Ιστορία της βυζαντινής δημόδους λογοτεχνίας*, μτφρ. Νίκη Eideneier, ΜΙΕΤ, Αθήνα ³2007, σ. 78-86.

Κεχαγιόγλου 1999

Γιώργος Κεχαγιόγλου (επιμ.), *Η παλαιότερη πεζογραφία μας. Από τις αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Τόμος Β'1: 15ος αιώνας-1830*, Σοκόλης, Αθήνα 1999, σ. 290-323.

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, MIS:296442 Π 4.3.7: «Πρόσθετο ψηφιακό υλικό για τη διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας: Ψηφιοποίηση Αρχείου Γεωργακά.»
Anita Belcheva, «Εισαγωγή» (για το έργο *Βαρλαάμ και Ιωάσαφ*)

Μητσάκης 2007

Καριοφίλης (Κάρολος) Μητσάκης, «*Βαρλαάμ και Ιωάσαφ* (8ος αι.)», *Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι*, Πατάκης, Αθήνα 2007, σ. 254.